

Nehéz nem szatírárt élni

JEGYZETEK A HUMOR(M)ISZTIKAI ALAPÁLLÁS
MIBENLÉTÉRŐL

„A történet egyetlen szón fordul meg, s ez a szó a humormisztika. Ez az egész kolosszális fecsegés irgalmatlan izgalma. A humor az utolsó fátyol. Levethető? Igen, de nem ajánlatos. Az egyetlen helyes, ha az ember előtte leborul és imádja, és azt mondja: Sajnos túl bölcs vagyok ahhoz, hogy szépségedet megérintsem. A humor az utolsó maszka. A humor a tragédiánál mélyebb. Ahogy a bolond mélyebb, mint a bölcs. A Szentivánéji álom mélyebb, mint bármelyik tragédia. Lear bolondja több, mint a király, és Velázquez időtáit nagyobbak, mint infánsai. Too deep for tears, mint Wordsworth mondaná: oly mély, hogy a könnyek nem érik el –”

„...a humorisztika a nevetésen, illetve önmagam kinevetésén kezdődik.”

„Ön saját magáról semmi lényegeset nem tud mondani, s ez a semmi oly rengeteg szóban nyilatkozik meg –”

Hamvas Béla: *Karnevál*

PROLÓGUS

Leghelyesebb talán azzal kezdeni, hogy „a pácban mindenki benne van.” Feje búbjáig. S mindemellett igen nagy többségünknek nemhogy rálátása, de tudomása sincs a helyzetről. Mondom, igen nagy többségünknek. A többi, aki Van, hangját nemigen hallatja. Tény az is, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindannyian „odakozmásodtunk”, s most jó lenne tiszta levegőt szívni, hogy újra érezzük a szagokat. A megfogalmazás így azonban nem helyes. Mindenekelőtt ebben a kérdésben egyes szám első személyben beszélni sokkal, de sokkal hitelesebb, hasznosabb, értelmesebb (lenne), különösen, ha a felmerülő tények okán nevetni kell. Én, aki nevetek, vagyok én, akin nevetek. Az embernek a nevetést önmagán kell kezdenie. Ez ma már elég a filozófiához, mert a valódi komolyságot érinti. Összességében tehát szem előtt tartani azt, hogy „A tudás mindég humor.”² A lét önmagában ragyogó önfeledt derűje.

I. BORMESTER MIHÁLY MOSOLYOG

Hamvas Béla *Karnevál*jában „történik” valami, amihez képest az emberi lét úgynevezett nagy pillanatai lényegtelennek tekinthetők. Az, hogy „történik”, sokszorosan idézőjelbe teendő, mert nem történésről van szó, hanem átlényegülésről, átvalósulásról, amiben nincs semmiféle történeti elem, hiszen éppen az a lényege, hogy azokon túl van. A *Karnevál* a Lélek Önmagára talá-

lásáról szól. Ez persze ma így sematikus és hangzatos közhely. Fogalmazzunk úgy, hogy a monumentális regényfolyamban megjelenő történeti kavalkád bemutatása, átvilágítása azért történik, hogy ez az „egyetlen lépés”³ valamiképpen megfogható, megérthető legyen. Amiről a következőkben beszélünk, annak felismerése és alkalmazása ehhez az „egyetlen lépéshez”, az átvalósuláshoz, a Lélek Önmagára találásához adott esetben nélkülözhetetlen lehet. Hamvas Béla ezt a *Karnevál*ban humormisztikai alapállásnak nevezi.

Mindenekelőtt legyen szó a művészet ébresztő hatalmáról, a hatalomról, mely a *Karnevál*nak is oly mélyen sajátja, s amelyből jelen esetben az Egész értelme kibontakozik. Az a felszabadult állapot, melyet egy nem csak adottságaiban, hanem – és elsődlegesen – egzisztenciálisan is magasrendű művész alkotásával való szembesülés okoz, s amelyet a szabadság és a boldogság sajátos együttesének (Hamvas Béla szavával *üdvöznek*) nevezhetünk, e hatalom jelenlétének kétségtelen ismertetőjegye, vagyis az igazi művészet katartikus jellegének elválaszthatatlan eleme. A szentimentalitás kizárása itt mindenképpen szükséges, mert ez a felszabadultság oly mélyen és elementárisan megrendítő, hogy az esztétikai értelemben vett kellemesség fogalmától igen távol áll. A művészet ébresztő hatalma felráz, távlatot nyit, belátást ad, elővételezi számunkra azt a képességet, hogy az ember életére felülről ránézzon, sorsát mélyebb összefüggésekben lássa. Mindezek által a művészet – túlmutatva minden esetlegességen – kapcsolatba hoz az életfelettel, az ember földi létezésének értelmet adó örökkévalóval. Az ilyen művészet nem pusztán benyomásokat kíván kelteni, nem elégszik meg érzések kifejezésével, felébresztésével, a kimondhatatlan élmény fokozásával, hanem szellemi, metafizikai távlatokat nyit, s az embert a pusztán tények világától kell megszabadítania; megszabadítania azáltal, hogy a teremtést, az »isten művészetet« szimbolikusan megismerteti. Arra tanítja az emberi szellemet, hogy a világot szimbólumként szemlélje, s így eloldja őt a múlandó dolgokba való belebonyolódástól.⁴

A *Karnevál*ban a leírhatatlan megsejtetésére egy világméretű látomás elevenedik meg megannyi szereplővel, helyszínnel, szövevényes, bonyolult cselekménnyel, érzékeltetve, hogy mindez elenyésző annak jelentőségéhez képest, ami a világból láthatatlan, nem is beszélve a túlnanról, a mindenség létfeletti eredetéről. Hamvas szándéka, hogy egyetlen ember egyetlen lépését megmutassa, valamiképpen érzékeltesse. Bormester Mihály, a mű voltaképpen középpontja, e világméretű karneválról tulajdonképpen annyit mond: „Mindez én vagyok”. A szereplők Bormester „létének tulajdonságai”, énjének „vegyelemei”, s így a regény egyfelől nem más, mint „személyes sorskatalógus”: monumentális látványa annak a szüntelen kavargó, megállíthatatlan folyamannak, amelyet életnek nevezünk. Másfelől azonban ennél sokkal több. Azzal, hogy Bormester Mihály számára a világ, vagyis önmaga „egyetlen látványban” feltárul, hogy a valóságot „teljes egészében birtokba”⁵ veszi, megint más szóval, hogy a létezését önmaga számára személyessé teszi, fölsejlik, érzékelhetővé válik az, amiben e végeláthatatlan örvénylés értelme rejlik. Rálátás nyílik arra a létműveletre, amit az egyetemes hagyomány beavatásnak

nevez. A történet mögül felmerül a valóság, pontosabban, megvalósul a valódi „egység látás”⁹⁶, amely már nem az örület, hanem az éberség jegyében áll. A *Karnevál* így a művészet eszközeivel vezet rá arra, hogy miben áll a világ Istentől való különállásának illúziója, s az illúzió eloszlása, „az emberi lét eredeti állapotának helyreállítása”⁹⁷.

Bormester Mihály egyetlen célja: normális emberré válni. Ehhez azonban a „megzavart létezés”⁹⁸ önmagában fel kell számolnia, vagyis mindent, ami járulékos, lényének középpontjáról le kell választania, ez pedig a mulandó dolgoktól való eloldódást és önmaga abszolút princípiumával való azonosulását jelenti. Mindez „egyetlen lépés”, ennek megközelítése azonban fájdalmas és hosszadalmas küzdelem eredménye. Amikor a humormisztikai alapállásról beszélünk, a *Karnevál* azon kérdéskörét feszegetjük, hogy miképpen valósulhat meg az eloldódás – ahogy Titus Burkhardt fogalmaz – „a mulandó dolgokba való belebonyolódástól”, hogy a főhős, Bormester Mihály miként választja le önmagáról mindazt, ami nem-létező, hamis, démonikus, más szavakkal, miként válik autonóm, valóban szabad személlyé.

A végső cél, a szabadság megnyilatkozása a köznapi életben sehol nem oly intenzív, mint a nevetésben. A humorban az autonóm személy teljes súlyával jelenik meg, s ez a szabadság az emberből kitör, egy pillanatra leleplezve a látzatot, megtisztítva a látást. A humormisztikai alapállás a humor alkalmazása, a szabadság realizálása, s így csak az autonóm személy éber jelenlétéből érthető, mert hovatovább nem jelent mást, mint a „megzavart létezés” tragikomédiájának felismerését. A nevetésben az ember néhány pillanatra átéli a kötöttségektől való megszabadulást, s érzékelhetővé válik valódi lényének jelenléte. Önmaga tudatossá válik önmaga számára, de úgy, hogy benne a létezés egésze egyszerre, egy pontban jelenvalóvá lesz. Hamvas Béla azt írja: „kinevetni annyi, mint a világból ki-nevetni, nemlétezését leleplezni”⁹⁹. A nemlétező ily módon való felismerésével valósul meg Bormester Mihály, s a regény szerzője számára is a tudat valóságának legintenzívebb foka, ami voltaképpen mámor: „a köznapi ésnél határtalanul magasabbrendű állapot, és a tulajdonképpeni éberség kezdete”¹⁰⁰. A *Karnevál*nak mind szerzője, mind főhőse a humorban világítja át önmagát, éberségét így tartja fenn, így kerül el a személytelenségbe való zuhanást. A szerző a regényben írja meg, a főhős a történet szereplőiben és eseményeiben fedezi fel énjének, karakterének összetevőit, de ez a felismerés, felfedezés végtére is olyan kutatás, ami az embert úgy segíti önmaga megtalálásában, hogy bizonyos szempontból minden megtalált elem a valódi lényeggel való nem-azonosságát mutatja, hogy aztán az ember a tényleges azonosítást/azonosulást lényének középpontjával véghezvigye. Ennélfogva a *Karnevál* szerzőjére és főhőseire is egyaránt igaz, amit Titus Burkhardt ír a művészről: „Az alkotó tudja: e megformált én magam vagyok, ugyanakkor mégis végtelenül több vagyok, mint ez, mert az ember végső természete megmarad valamennyi forma szemlélőjének, és a szemlélhetőben sohasem ragadható meg.”¹⁰¹

II. BORMESTER MIHÁLY KUNCOG

Nem túlzás, hogy a *Karnevál* első és második fejezete kész örültekháza. A legkínosabb pedig az, hogy az olvasó önmagát és környezetét számos szereplőben felfedezni véli. A dolog azonban még tovább fokozódhat, s ott válhat igazán nyugtalanítóvá, amikor rájövünk, hogy itt az emberek napjai biológiai életfunkcióik kielégítéséből és rögeszméik végeláthatatlan ismételtetéséből állnak, és az egész már kész komédia, amin sírni kell, de ugyanakkor egyben tragikus, a nevetségességig tragikus, amin meg már sírni nem lehet, nevetni viszont annál inkább. Végtére is, amivel találkozunk, az a szabadság ellentéte: börtön, amelynek falait és rácsait az emberek önmaguk építik önmaguk köré. „Eddig egyetlen emberrel sem találkoztam, aki üdvét ne rögeszmékben kereste volna. [...] [Az] ember nem rögeszméjét áldozza fel életének, hanem életét rögeszméjének. [...] [Az] életet a rögeszmének feláldozni kötelező, az üdvöt a valóságban keresni halálbüntetés terhe alatt tilos –” „Ezek az emberek örjögységük hevében egymásról (mivel egymás valódi lényéről sejtelmük sincs) mindenféle örültséget összeviszza gondolnak, és főként feltételeznek. [...] Ezek az emberek egymást nem ismerik, mert egymással nem találkoztak, [...] mert a saját személyes üdvükért való küzdelemben erre nem értek rá.”

Bormester Mihály és beszélgetőtársának függönybeszélgetései kulcsfontosságúak a regény megértése szempontjából, s a történet kommentálásán túl végtére is arról folynak, hogy az embernek miképpen lehetne önmagát a megfelelő mérték alapján a valódi élet jegyében rendezni. Hogy hol van a normalitás, mert amit tapasztalunk, az annak az ellentéte. Éppen ezért mondhatja Bormester Mihály, hogy a mi úgynevezett valóságunknak az igazi realitáshoz tulajdonképpen semmi köze. Ál-létezés, fikció, ide-oda szaladgáló emberek véletlen vagy akaratlagos összeütközése a sötétben: „Szegényes is, ostoba is, szellemtelen is, fantáziátlan is, nem is igaz, de főként, mondom, a realitáshoz igen kevés köze van.” Ami viszont erről az álrealitásról biztosan elmondható, hogy az embertől soha nem független, ezt az ember teremti, s aztán ez az emberrel összenő, és magába szívja, mert hagyja magát, elfelejti eredetét, éppen azt, ami életének értelmét adná. Magától értetődik, hogy egy ilyen valóságban semmi sem az, aminek látszik, kiváltképpen a szabadság, amelynek hiánya az embert annak még kétségbeesettebb megvalósítására sarkallja. Ami azonban bekövetkezik, hogy mindenki magát minden valódi értéktől és magasrendűtől elzárva akar önmaga felől „szabadon” ítélni és dönteni. De, hogy rögeszméin túl nem lát, életének önmaga által való irányítására sem képes, hiszen pusztán vágyai, ösztönei, emóciói vezérlik, s amit realizál, nem több örületnél és rendezetlenségénél, ami éppen az autonómia hiányát mutatja, akkor is, ha ennek ellenkezőjéről elméleteket gyárt és szónokol a nap huszonnégy órájában, s akkor is, ha az önmagával való megelégedettség légkörében kel és fekszik, abban a hitben, hogy életének korlátlan és feltétlen ura. Így az ember szüntelen autonómiára törekvése pont az ellenkezőjét valósítja meg, mert centrumától elszakadt, a dolgokra nincs rálátása, nem felülről való értelme vezérli, hanem a tudattalanba merült homályos ösztönzései vagy éppen elvakult eszelenkedése.

„Ezek itt mind egyszerre nyüzsögnek, összevissza kiabálnak, és egymást hol dédelgetik, hol meggyilkolják, az egészhez fatálisan komoly arcot öltének, a holnapra holtbiztosan esküsznek, de amikor holnap egészen más történik, itt állanak tátott szájjal, de mire észbe kapnak, az egész már el is tűnt, meghaltak vagy elköltöztek.”

A *Karnevál* szereplőinek legkomikusabb, s egyben legtragikusabb figurái életüket az életfeletről – önmaguk által – leválasztva élik. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy az élet éli őket: mint bábok, a sors hatalmainak kiszolgáltatva tenyésznek, ami – mint Hamvas írja – „...kellő távlatból nézve travesztia és paródia és így a legnagyobb mértékben komikus. A baj csak az, hogy a rémülettől és a reszketéstől nem tudnak rajta nevetni.”¹² A *Karnevál* olvasója abban a szerencsés helyzetben van, hogy e távlatot – helyzeténél fogva – megkapja, méghozzá úgy, hogy közben a „játékból” még sincs kivonva: „Ebben a komédiában, úgy látszik, tényleg nincs érdektelen, intakt és kívülálló fél, nincs páholy, vagyis a játékban igenis mindenki benne van, és az ember minél tovább megy, annál nevetségesebb figurával találkozik.”

Miképpen van az, hogy ebben a tragikomikus kavalkádban az ember szinte reflexió nélkül szabad utat enged a személytelenségnek, hogy ez a zűrzavar, ami „a lét értelmének félreértéséből”¹³ származik, annyira megvakítja, hogy önmagától azt dobja el, ami a legtöbb, s rögeszméibe menekülve mégis ezért a többért kapálózik? Csak az álvalóságot látja, a realitásról nem tud, ebben az álvalóságban viszont ő maga is egy ál-alakzattá válik, rögeszméktől vezérelt monomániássá, maszkká, lárvává. Bormester Mihály úgy szabadul meg a maszkoktól, hogy azokat mind magára veszi, szabadon, de önmagát egyikkel sem téveszti össze. „Ez itt – mondja – az én személyes sorskatalógusom, az én létem tulajdonságai, mondjuk, énem vegyelemei, melynek konglomerátuma az ember”. Ezzel együtt válik azonban ő maga igazán valódivá, autonóm személyné, mert tudomást szerez arról, ki ő valójában, hogy a világ színház, amiben szerepet kell játszani, de önmagát nem téveszti össze a jelmezzel, a maszkkal, az álruhával, mert tud az eredetről és a tényleges realitásról. Ennek függvényében a függönybeszélgetések értelme is az állandó reflektálás, a megszólíthatóság és a megszólítotttság érvényre jutása lesz: állandó dialógusban lenni, a személytelenséget felismerni, átvilágítani, saját magamat kontroll alá venni éppen az autonómia megvalósítása érdekében. A személy megvalósulása dinamikus, átvilágított viszony önmagammal és a világgal, ami másképpen fogalmazva az evangéliumi szeretet emberben és az ember által való megnyilatkozása.

III. BORMESTER MIHÁLY HAHOTÁZIK

„A szeretetet nem pótolja semmi. Szeretet nélkül őrzöngeni kell. [...] [ez] az őrzöngés a nevetés, vagyis a komédia bázisa. [...] A humorisztikai nevetés a tulajdonképpeni és a valódi nevetés, a szeretet nélkül való élet örületének tudásába való beleörülésből fakadó nevetés, a tulajdonképpeni komédia alapálása”. Mint a függönybeszélgetésekből kiderül, a regénynek ezen a pontján történik utalás a monomániák végső okára, vagyis, hogy „ez az egész apokalip-

tikus komédia itt nem egyéb, mint a szeretetlenség őrzöngése.” Mindez annak következménye, hogy az emberben az a pont, ahol a létezés egésze jelenvalóvá lesz, ahol az ember valódi lény a világgal érintkezésbe lép (amit Hamvas Béla Böhme után imaginációnak nevez), megromlott, más szavakkal, az ember az imagináció teremtő tevékenységébe nem a fény, hanem a sötétség képét állította: „Az imagináció centrumában nem az egész áll, hanem csak a rész.”¹⁴ Nem a lélek igazi lény, hanem az ész. A *Karnevál* megannyi szereplőjének tragédiája, hogy „Okosak akartak lenni, az észre hallgattak, és lárvákká lettek, és mindent elvesztettek.” „Életképzetük”¹⁵ centrumában tehát nem igazi lényük, az „authentikus ember” áll a valóság teljességének képében, hanem a valóságnak pusztán egy szelete, olyan tárgy, tulajdonság, eszme, amely többnyire démonikus természetű, s ennek megfelelő valóságot is realizál. „Az ember imaginációjában szabad. Sehol másutt, sem értelmében, sem eszében, sem tehetségeiben, sem cselekvésében, sem akaratában. Csak imaginációjában, mert senki és semmi nem kényszeríti és nem kényszerítheti, hogy imaginációjának középpontjába kit és mit helyez.”¹⁶ A szabadságot azonban nem itt, hanem olyan helyen keresi, ahol meg nem találhatja. Többnyire egészen jelentéktelen dolgokban, az egyetlen kritérium, hogy valamilyen viszonyban legyen azzal a létmóddal, amelyet az adott egyén önmaga számára mint élet meghatároz. Ez azonban, mivel az embernek léte középpontjáról tudomása nincs, valójában értelem nélküli, nem több pusztán sóvárgásnál, s annak kielégítésére tett szüntelen, és sikertelen próbálkozásnál. Ahogy a *Karnevál*-ban Bormester Mihály mondja: „Az emberiség nem tud mást, mint hogy magát eszeveszetten az életre veti, és csak egyet akar, az élet kábító italától lerészegedni. Jó és rossz, gyönyör és kín, rút és szép, igaz és hamis, való és hazug között különbség nincs, az ember egyikre éppúgy szomjas, mint a másikra, mert a részegség kell. Ezért van bolondéria, viszály, veszekedés, hazudozás, gyűlölet, bosszú, gyilkosság, háború, harács, erőszak, és persze azért válik az egész azzá, ami, vérfagyasztó komédia –” Így, hogy az ember elhiszi magáról, hogy nem több pusztán sóvárgásnál, s az ezt kiszolgáló tulajdonságoknál, elzárja magát attól, ami létének értelmet ad, az időben megreked, mert az időfeletről nem vesz tudomást. Az ily módon felvett maszk a szabadsággal ellentétes tevékenységet fejt ki, megköt, behatárol, lezár, úgy, hogy viselője nem is tud róla, mert nem ereszti, s lassan elveszti azt az eredendő szellemi képességét, hogy bármely formát felvegyen anélkül, hogy igazi lényéről megfeledkezne.

„A minőségek, a tulajdonságok maszkok, ha ránk tapadnak lárvák, és míg mi lárvákká szikkadunk, a lárvák démoni erőkké válnak, valódi énünket sötétbe fojtják, megsemmisítik. Mi szabadít meg saját magunkról és másokról alkotott tév- és rémképektől, azok fogságától, mi tesz normális emberré, valóságos személlyé?”¹⁷ Kemény Katalin e kérdés felvetésével Bormester Mihály nevének egy lehetséges értelmezésére hívja fel a figyelmet. „A magister bibendi, a bor, a mámor osztója, de ő nem részegszik meg. Ő az, aki ismeri a mértéket, mennyit az új borból, mennyit az óból, melyiket tisztán, melyiket vízzel, melyiket a lakoma kezdetén, melyiket a végén. [...] Legtöbbször nevét sem említik, lakoma nélküle mégsem létezhetne.”¹⁸ Bormester Mihály nevében (s a regény második felében már lényében is) a „mámor józanságának

nagymesteri rangját¹⁹ viseli. „A lélek hatalma a mámor. A lélek erőtlensége az ájultság –”, olvassuk a Karneválban. A mámor, ami egyben „szabadság”, „ujjongás”, „kitörés”, „tárgulás”, „öröm”, „felszabadulás”²⁰, a humorban, vagyis a derűben, az imagináció tüze által válik a látás megtisztításának alapjává. „A humor az utolsó fátyol még rejti azt, aminek fátyola, aminek meglétét köszöni. A humor azzal teszi elviselhetővé a katasztrófát, hogy rezgésén áttetszik a nemlátható. A humor esszenciáját közvetlen a kezdetnélküliből, azaz a szakrálisból kapja.”²¹ Ennélfogva „a humor nagy tükrében a lárvák lehullanak, marad a végső, a levethetetlen hieratikus maszk, ami már arc – a bor –, és aki ízlelni tudja, a Bor Mestere.”²²

A mámor felfokozott tudatállapotában, a derű nagy pillanataiban megkülönböztethetővé válik a szabad, valóban élő személy mindattól, ami hamis és személytelen, ami az igazi lényt takarni, szélsőséges esetben kioltani törekszik. Ennek megfelelően írja Hamvas Béla naplójában: „Karnevál, mint a nagy Tükör, amelyben önmagam teljességét megnézem és lemérem a derű-humor jegyében. Teljes önlátomás (világ-sors-életlátomás) és teljes leszámolás. A humor az üdvtörténet jegyében áll, az üdv tudatában: a legmélyebb imagináció: mind ennek a gyarlóságnak múlandósága és a végcéll az üdv. Nem ad fel semmit, épp ezért mindent meg tud bocsátani, s mert mindent meg tud bocsátani, szabad – az Ungrundban áll.”²³

Jegyzetek

¹ A regényből vett idézeteket a következő kiadásból közöljük: Hamvas Béla: Karnevál. Medio Kiadó – Editio M Kiadó, 2005.

² Hamvas Béla (naplójegyzet). Idézi Kemény Katalin. In: Az ember, aki ismerte a saját neveit – Szélgjegyzetek Hamvas Béla Karneváljához. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

³ Hamvas Béla: Patmosz II. Medio Kiadó, 2004.

⁴ Titus Burckhardt: A szakrális művészet lényegéről – A világvallások tükrében. Arcticus Kiadó, Budapest, 2000.

⁵ Hamvas Béla: Mágia szutra. Medio Kiadó, (év nélkül). (Továbbiakban: Mágia szutra)

⁶ Mágia szutra

⁷ Hamvas Béla: Scientia Sacra III. Medio Kiadó, 2. kiadás. (Továbbiakban Scientia sacra III.)

⁸ Mágia szutra

⁹ Idézi: Kemény Katalin. In: I. m.

¹⁰ Hamvas Béla: A bor Filozófiája. In: Hamvas Béla: A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék II. Medio Kiadó (év nélkül).

¹¹ Titus Burckhardt: I. m.

¹² Hamvas Béla: Hénoch. In: Hamvas Béla: Silentium – Titkos jegyzőkönyv – Unicornis. Medio Kiadó, 2006.

¹³ Scientia Sacra III.

¹⁴ Mágia szutra

¹⁵ Mágia szutra

¹⁶ Mágia szutra

¹⁷ Kemény Katalin: I. m.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Mágia szutra

²¹ Kemény Katalin: I. m.

²² Uo.

²³ Idézi: Kemény Katalin. In: I. m.

hol mikor és hogyan fordult ki alólunk az út
már magunk sem tudjuk és mind másképpen emlékszünk
az utolsó turistajelzést tán egy tölgyfa törzsén láttuk
bár emberemlékezet óta a tölgyerdőt járjuk
s nem is akar mindenki visszatalálni
hozzácsapódunk inkább vadidegen jelekhez
ki tudja honnan jövő merre vezető járatokhoz
vadnyomokhoz és utoljára betyárok járta ösvényekhez
letört ágak széttiport bozótok porló patakmedrek
mutatják az irányt
s letört ágak széttiport bozótok porló patakmedrek
jelzik aztán ottjártunkat
olykor egy-egy tisztáson irtáson megpihenünk elpihegünk
egy kis dombra lecsücsülünk
előszedegetjük maradékainkat
kulacsainkban a víz poshadt
szendvicseinktől fogunk vásik
a kenyér száraz a vaj avas a párizsi szaglik
de szokva vagyunk – ami van s amíg van addig használható
az is untig elég ha csak elhisszük
s mondogatjuk: lesz még táplálóbb is – még ha nem is hisszük
és ami van s amíg van addig részünké válik
mint hátunkon az átcsapzott hátizsák
mint lábunkon a turistabakancs
ha talpunk szét is foszlott benne
mint botjaink
a folyvást eltörő és újból lehasított husángok
de majd csak megleli valamelyikünk a jelzésünket
majd csak megleli valamelyikünk a tiszta friss forrást
s ha nem hát csak tör valamelyikünk új csapást
csak fakaszt valamelyikünk vizet akár a sziklából is
mi meg addig is letesszük fejünket valahol a sűrűben
ha megint itt esteledik ránk
mint ahogy emberemlékezet óta